

Međupredmetni Marko Marulić – latinski opus oca hrvatske književnosti

Tamara Tvrtković

Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu

Uvod

Marko Marulić široj je javnosti poznat kao otac hrvatske književnosti, autor *Judite*, lik s novčanice od 500 kn (doduše, još vrlo kratko vrijeme) i književnik koji je prije desetak godina zadao muke na maturi gimnazijalcima kad su trebali odgovoriti koje je boje Juditin prsten. Za Marulića svi znaju, ali o njemu znaju malo. Šira javnost je nedovoljno ili nikako upoznata s njegovim djelima na latinskom jeziku koja pak čine većinski dio njegova opusa.

„Latinski” Marulić bio je pjesnik i prozaik, sastavljao je kompendije i zbornike uputa za praktičan kršćanski život, moralno-teološke i kulturnopovijesne rasprave, propovijedi, dijaloge, priče, pisma, epove, poeme i kraće pjesme. Prevodio je s latinskog i talijanskog na hrvatski te s hrvatskog i talijanskog na latinski.

Na sljedećih nekoliko primjera pokazat ću kako se latinska djela Marka Marulića mogu implementirati u nastavu latinskog jezika. Nastavnici latinskog jezika mogu, u suradnji s nastavnicima hrvatskog jezika, ostvariti i međupredmetnu korelaciju te na taj način učenici mogu upoznati Marulića istovremeno i kroz njegov hrvatski i kroz njegov latinski opus.¹

1. Prozni opus

Većinu Marulićevih latinskih djela čine prozni spisi religiozno-poučnog, moralističkog i teološkog sadržaja. Po opsegu i po popularnosti na prvom je mjestu djelo *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* (*Upućivanje u čestit život po primjerima svetaca*). Riječ je o zbirci poučnih anegdota iz života svetaca sastavljenoj u šest knjiga. Svrha zbirke bila je potaknuti čitatelje živopisnim primjerima na čestit i moralan život.

Najvažnije Marulićevo moralno-teološko djelo *Evangelistarium* (*Evandelistar*) rasprava je u sedam knjiga o praktičnoj kršćanskoj etici, zasnovanoj na vjeri, nadi (ufanju) i ljubavi. Iz perspektive tih triju kreposti Marulić promatra čitavu Bibliju. Marulićevi *Institucija* i *Evandelistar* među prvim su poznatim bestsellerima:

¹ Ovaj rad prati i prezentacija kojoj se može pristupiti na linku: <http://latina-et-graeca.hr/2022/11/07/medupredmetni-marko-marulic/>.

prepoznati već u doba nastanka, tiskani su, što u izvorniku, što u prijevodima (na talijanski, njemački, francuski, španjolski, portugalski, češki, u najnovije vrijeme hrvatski), više od 60 puta, i to u većini tada poznatih tiskara koje su se nalazile u Veneciji, Firenzi, Bergamu, Baselu, Kölnu, Dilingenu, Antwerpenu, Parizu, Madridu, Lisabonu, itd.

Od mnogih ostalih prozних djela valja spomenuti *Vita divi Hieronymi* (*Život svetog Jeronima*), životopis sveca s priloženom raspravom u kojoj Marulić dokazuje da je sveti Jeronim bio podrijetlom iz hrvatskih krajeva, i *Quinquaginta parabolae* (*Pedeset priča*), zbirku u kojoj se iznose prisposode po uzoru na one iz *Novog zavjeta*. Tu je i znamenito pismo upućeno 1522. godine papi Hadrijanu VI. u kojem Marulić poziva na ujedinjenje kršćanskih vladara u zajedničkoj borbi protiv Turaka. Uz prozna djela može se kao *curiosum* navesti da je Marulić autor spisa (danas poznatog samo po naslovu) *Psichiologia de ratione animae humanae* (*Psihologija, o naravi ljudske duše*). U tom naslovu prvi se put u povijesti rabi riječ „psihologija”, pa se Marulić danas smatra tvorcem tog termina.

Prozna djela bit će predstavljena kroz nekoliko ulomaka koji su odabrani po tome da se na neki način mogu uklopiti u nastavu latinskog jezika:

a) O kršćanskoj vjeri

Prvi primjer prisposoda je *De fide Christiana* iz djela *Quinquaginta parabolae*. Neke prisposode su vrlo lagane za prevođenje, samostalno ili uz minimalnu pomoć nastavnika, pa time i prikladne za sve stupnjeve učenja latinskog jezika, uključujući i početni stupanj. Usto, radi se o relativno kratkim ali sadržajno zaokruženim cjelinama pa ih je moguće obraditi u cijelosti unutar jednog nastavnog sata.

Erant puellae tres, quarum nomina haec: Veritas, Dubietas, Falsitas. His occurrens homo quaesivit uti sibi iter ostenderent Hierosolymam versus pergere volenti, ne ignarus erraret. Veritas viam, quae rectissima certissimaque erat, monstravit, monens ut neque ad dexteram neque ad sinistram declinaret si deviare nollet. Dubietas vero fronte paululum suspensa musitantibusque labellis ambigere se dixit an ita esset ut Veritas affirmabat. Falsitas autem ita esse omnino negavit aliumque longe diversum tramitem indicabat. Homo nescius cui de tribus tam varie sentientibus crederet, postquam rogando singularum nomina didicit, prudenter profecto soli Veritati fidem adhibendam esse iudicavit. Igitur iter ingressus eo, quo volebat, pervenit.

Haec parabola fidei est. Qui Christo credunt, non errant, quia Christus veritas est. Dubitare autem philosophorum est, qui nihil certi affirmant. (Marulić, *Quinqu. parab. I*).²

² Prijevodi citiranih ulomaka (ili nekih njihovih dijelova) mogu se pronaći u prezentaciji koja prati ovaj rad (v. bilj. 1).

Uz ponavljanje i vježbanje morfologije i sintakse, na primjeru Marulićevih prisposoba moguće je podsjetiti učenike na definiciju parabole kao književne figure i šire kao književnog fenomena (HE 2021: s. v. parabola), te upozoriti i na neke od najpoznatijih prisposoba iz *Novog zavjeta* (npr. one o sinu razmetnom, dobrom Samaritancu i sl.).

b) O lakomosti

Ovaj primjer odnosi se na jedan od smrtnih grijeha, a to je *avaritia* u značenju „škrtoš“, „lakomost“. Odlomak je preuzet iz *Institucije*, već spomenute zbirke primjera za čestit život.

Cyrillus, Hierosolymitanus episcopus, post divi Hieronymi in Domino dormitionem, ad Augustinum scribens tradit fuisse monasterium quoddam in Thebaidis partibus ducentarum fere foeminarum, sanctarum utique, si non avaritię foeditate sanctitatis decorem polluissent. Consuetudo pessima apud illas inoleverat nullam in collegium admittendi, quę certum pecunię numerum non afferret. Cuidam ex iis, cuius Deo devotus animus a tam prophana negociatione abhorrebat, apparuit in somnis Hieronymus iubens, uti cęteris pergeret nunciare, nisi actutum poenitentes ab ea exactione destiterint, ultionem a Deo paratam iam ipsarum capitibus imminere. (...) Vix etenim mulier septa monasterii egressa fuerat, cum monasterium ipsum terribili fragore funditus concussum reliquas oppressit ruina, ut ex tanto numero, ne una quidem saltem extremum in mortem anhelitum ducens post casum illum sit inventa. Itaque contusis miserabiliter artubus una omnes tam parvo temporis momento extinctę, tunc demum avaritię, cum vitę finem fecere. (Marulić, *Instit.* I, 7).

Uz ovaj se primjer mogu nabrojati i ostali smrtni grijesi na latinskom jeziku: *superbia, luxuria, invidia, gula, ira* i *acedia*. Prilika je to i da se podsjeti na motiv škrtošći u književnosti (Plaut, Molière, npr.), a posebno na Marina Držića i njegov „Skup“ (LMD 2015: s. v. škrtošć). Također može se povući paralela između dvojice autora – Marulića, koji se javlja na samom vrhuncu renesanse u hrvatskoj književnosti, i Držića, koji dolazi na njezinu samom kraju. Usporediti se mogu i dva kulturna središta tog razdoblja – Split i Dubrovnik.

c) O štovanju istine i izbjegavanju laži

Marulić je najpoznatiji po svojoj *Juditi*, prvom književnom epu na hrvatskom jeziku. Kao što je poznato, građa za ep preuzeta je iz *Starog zavjeta*: Judita je udovica koja, da bi spasila svoju zemlju od neprijatelja, ubija Holoferna i tako vođena Božjom rukom, postaje spasiteljica svoga naroda. Istu priču Marulić iznosi i u *Instituciji*, samo dakako na latinskom jeziku.

Quis tamen Iudit viduę sutelas dolosque et mera mendacia audet accusare, quibus patriam obsidione, Iudeam omnem, hoc est, Dei populum servitutis periculo liberavit?

Omnibus se ornamentis comit, et Dominus auget illi formę decorem orisque venustatem, ut trahere possit Leviathan hamo. Egressa ergo occurrit exploratoribus. Et: Filia sum Hebreorum – inquit – ideo ego fugi a facie eorum, quoniam futurum agnovi, quod dentur vobis in depredationem. Denique Olopherni se indicaturam pollicetur, quo aditu sine suorum pernicie capiat civitatem. Postremo cum ipso collocuta sermone, promissis, vultu fallit atque eundem, quem adoraverat, cuius se ancilla dixerat, captata occasione incautum interemit. Nemo illi dolos vitio vertit, factum omnes laudibus extulerunt. (Marulić, *Instit.* IV, 4)

Ta se epizoda nalazi u 4. knjizi *Institucije* u dijelu nazvanom *De veritate colenda mendacioque fugiendo* (*O štovanju istine i izbjegavanju laži*). Premda se, dakako, prema kršćanskom nauku, laž smatra grijehom a laganje kršenjem jedne od Božjih zapovijedi, Marulić u ovom ulomku, kao što se vidi i na primjeru udovice Judite, opravdava laž ako je ona nužna, odnosno ako je izrečena u svrhu nekih viših interesa (kao što je u ovom slučaju spašavanje vlastitog naroda od neprijatelja). Ipak, zbog ovakvih stavova, Marulićeva je *Institucija* 1612. završila na *Index librorum prohibitorum* – popisu knjiga zabranjenih od Crkve zbog dijelova koji su odstupali od kršćanskog nauka.

Ovaj se latinski odlomak može upotrijebiti u nastavi na različite načine. U prvom redu svakako za povezivanje i usporedbu s epom *Judita* na hrvatskom jeziku, a zatim i za etičku raspravu o ispravnosti, odnosno neispravnosti izricanja laži u određenim slučajevima, odnosno o moralnosti onoga što nazivamo „bijelom laži”.

2. Pjesnička djela

Marulić je bio i plodan latinski pjesnik. U epu *Davidias* (*Davidijada*), u četrnaest pjevanja s 6765 heksametara, opjevao je djela židovskoga kralja Davida. Riječ je o alegoriji gdje David predstavlja Krista, a Šaul Židove koji ga progone. Na kraju je dodatak u prozi – ključ za čitanje pod naslovom: *Tropologica Davidiadis expositio* (*Alegorijsko tumačenje Davidijade*). Iako je tema biblijska, Marulić u duhu renesanse jezikom, stilom i stihom (heksametrom) nasljeđuje rimske epske pjesnike (najviše Vergilija). Zanimljivo je da je ovaj ep ostao u rukopisu sve do 1954. godine kad je prvi put tiskan. Osim ovog epa, sačuvan je znatan broj Marulićevih kraćih latinskih pjesama (elegija, epigrama, poslanica, himana i dr.).

Kao i kod proznih djela, i Marulićevi stihovi će biti predstavljeni kroz nekoliko primjera:

a) *David*

Učenici Marulićevu *Davidijadu* upoznaju preko početnih desetak stihova koji su ujedno i invokacija cijeloga epa.

*Davidis memorare pii gesta inclyta regis
 Instituto. Quis nunc dignas in carmina vires
 Suppeditet? Non Cyrrheę de vertice rupis
 Descendens lauroque caput præcinctus Apollo,
 Non Nysę numen, furiata mente Lyęus,
 Pieridumque chorus. Nam non ego dicere Troię
 Excidium Thebasve paro nec sparsa cruore
 Thessala Romano bellis civilibus arva,
 Sed cęlo cognatum opus arcanisque sacratum
 Mysteriis. Quorum qui solus crederis autor,
 Solus, magne Deus, mihi iam cantanda ministres.* (Marulić, *David*. I, 1–11)

Biblijski David nadahnuo je uz Marulića i velikog renesansnog umjetnika Michelangela: njegova skulptura Davida predstavlja dobar uvod u Marulićevu *Davidijadu* i upoznavanje s jednom od osnovnih karakteristika humanizma i renesanse – jakim antičkim utjecajima s nadogradnjom kršćanstva. Invokacija *Davidijade* može se usporediti s invokacijom u Vergilijevoj *Eneidi*. Učenici mogu također potražiti konkretne utjecaje antike i utjecaje kršćanstva u početnim stihovima *Davidijade* te ih usporediti (npr. prepoznati o kojim se antičkim bogovima ili povijesnim događajima govori). Prilika je to i za podsjećanje na ostala alegorijska djela, npr. na prvi hrvatski roman iz gotovo istog razdoblja – *Planine Petra Zoranića* iz 1536, a jednako tako i na pojašnjavanje književnostilskih termina alegorija i alegoreza (Bagić: 2012: s. v. Alegorija).

b) Dijalog između Krista i kršćanina

Osobito je veliku raširenost stekla *Carmen de doctrina Domini nostri Iesu Christi pendentis in cruce* (Pjesma o pouci Gospodina našega Isusa Krista koji visi na križu). Ona je tiskana u više od 80 izdanja u izvorniku te prijevodima i adaptacijama na sedam jezika, što svjedoči o njezinoj velikoj popularnosti. Radi se o dijalogu između Krista i kršćanina, u kojem Krist, odgovarajući na vjernikova pitanja, objašnjava i obrazlaže osnovna pitanja kršćanske vjere.

Christianus:

*Summe Deus, quare mortales induis artus
 Et terras cęli lapsus ab arce colis?*

Christus:

*Ut terrenus homo per me, quem torserat error,
 Ad cęlum recta disceret ire via.*

Christianus:

*Quid Te, qui semper procul esses crimine ab omni,
 Velle pati poenas compulit atque necem?*

5

Christus:

*Erga ipsum pietas, ut, quem sua culpa gravabat,
Lustratum noster ferret in astra cruor.*

(...)

Cernite quam celeri labuntur tempora cursu 75

Quamque fugax nullam sentiat hora moram.

Felix qui semper vitę bene computat usum

Cogitat et finem iam fore iamque suum. (Marulić 2005: 244–249)

Ova je pjesma vrlo prikladna za obradu na satu: s obzirom da je riječ o dijalogu, može se čitati i po ulogama, a služi i za vježbanje skandiranja elegijskog distiha.

c) Tužaljka protiv dnevnog sna

Marulić je također autor elegija. Jedna od njih nosi naslov: *In somnum diurnum querela* (Tužaljka protiv dnevnog sna): Marulić se obraća snu, ljuteći se na njega što ga ometa danju dok pokušava raditi na svojim djelima.³

Ut quid ab ingenuo prohibes me, somne, labore?

Nox data cum tibi sit, cur quoque luce venis?

Accire ecce paro pangenda ad carmina Musas,

Tu tamen accitas pręvenis ecce deas!

Tunc pro litterulis cogor fecisse lituras, 5

Donec cum calamo concidat ęgra manus.

Si legere incipio vatum dictata priorum,

Torpescit linguę te subeunte sonus.

Pronum pono caput, pluteus languentia membra

Excipit et totum iam sopor altus habet. 10 (Marulić 2005: 236)

Ova je elegija zbog svog sadržaja bliska učenicima: i njih sigurno prilikom učenja često ometa dnevni san, pa se mogu poistovjetiti s Marulićem. Usto na primjeru ove elegije može se učenike podsjetiti na razvoj elegije kao književne vrste.

d) Ljepotica i zvijer

Marulić se okušao i u kraćim formama poput epigrama. U njima poput Marcijala ismijava neke tjelesne ili duhovne nedostatke, ali zanimljivo je da im daje lokalnu notu, odnosno da su glavnim likovima u epigramima dana dalmatinska imena i nadimci, poput: *Chichia* (Ćićo), *Peschius* (Peša), *Thomas* (Toma), *Myrca* (Mirka), *Bartholus* (Bartol), itd.

³ Ovdje se donosi prvih deset stihova elegije: cijela elegija se sastoji od 32 stiha i s prijevodom je donesena u Marulić 2005: 236–239.

*De Chichia amasio Dianę
 Ardet formosam deformis Chichia Dianam;
 Spernit deformem pulchra Diana virum.
 Convenient ut vota, Deus, vel pulcher ut ipse
 Fiat, deformis vel sit ut illa iube.
 Spernere deformem deformis desinet ille
 Atque eadem pulchrum pulchra Diana colet.* (Marulić 2005: 198–199)

5

U epigramu o Ćići koji je zaljubljen u neku Dijanu prepoznamo motiv ružnog muškarca (*deformis Chichia*) i lijepe žene (*formosa, pulchra Diana*), koji se još od antike ponavlja u različitim književnim vrstama. Prisjetimo se samo najpoznatijeg mitološkog antonimnog para – božice ljepote i ljubavi Afrodite (Venere) i hromog Hefesta (Vulkana), ili svima poznate bajke o ljepotici i zvijeri. Osim za naglašavanje svevremenskog motiva, ovaj epigram može poslužiti za usporedbu sa sličnim Marcijalovim epigramima u kojima se ismijavaju tjelesne mane, ali i za raspravu o moralnosti takvog ismijavanja, odnosno za propitivanje stavova učenika o tome što je smiješno i zbog čega.

e) *Moralist ili razvratnik*

Da Marulić nije bio isključivo moralist, uz gore navedene satirične, pokazuju i sljedeći epigrami.

*In Margaritam meretricem
 Margarita suos sine certo coniuge natos
 Edit: Lucinam, non Hymenea colit.* (Marulić 2005: 198–199)

*Ad Priapum
 Dic quibus in terris habites, lascive Priape,
 Hortos te quoniam deseruisse ferunt.
 „Est inter geminos vallis foedissima colles:
 Hic patet in media nunc mihi valle domus.”* (Marulić 2005: 198–199)

Teme ovih dvaju epigrama i danas su aktualne: u središtu je prvog epigrama Margareta, očito „laka žena”, koja kao samohrana majka odgaja svoju djecu, niti ne znajući uvijek tko im je otac. Drugi epigram alegorijski tematizira homoseksualizam: iz prilično lascivne (premda metaforički izrečene) poente jasno je da je bog Prijap svoj seksualni interes prebacio sa žena na muškarce.

Zaključak

Na primjerima iz Marulićevih djela u jednom ili dva nastavna sata učenicima se daje uvid u latinistički opus „oca hrvatske književnosti”, ali i u manje ozbiljnu stranu njegove osobnosti koja učenicima može biti zanimljiva pa čak i zabavna.

Cijenjen već u svoje doba, ipak, kao i svaki veliki književnik, Marulić je imao i kritičare. O tome svjedoči epigram (u prepoznatljivo marcijalovskom stilu):

In criticum suorum scriptorum

Cur mea scripta notant multi, tua, critice, nemo?

Hunc qui nil scribit, critice, nemo notat. (Marulić 2005: 178–179)

Hoće li čitati Marulića ili ne, svaki će učenik o tome odlučiti sam, a na nastavniku je da mu otvori neke nove vidike i time ga zaintrigira da i samostalno počne istraživati.

Literatura

- Bagić, Krešimir. 2012. *Rječnik stilskih figura* (s. v. alegorija). Zagreb: Školska knjiga.
- Hrvatska enciklopedija* (HE), mrežno izdanje. (s.v. parabola). 2021. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=46572>> (zadnji pristup 25. 9. 2022)
- Hrvatski latinisti: Croatici auctores qui Latine scripserunt I.* (priredili Veljko Gortan i Vladimir Vratović). 1969. Niz PSHK. Zagreb: Matica hrvatska.
- Leksikon Marina Držića* (LMD), mrežno izdanje. (s.v. škrtoš). 2015. Leksikografski zavod Miroslav Krleža; Dom Marina Držića u Dubrovniku. <<https://leksikon.muzej-marindržic.eu/skrtoš/?highlight=%C5%A1krtoš>> (zadnji pristup 28. 9. 2022)
- Marulić, Marko. *Davidias*, versio electronica. <<http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/cgi-bin/navigate.pl?croala.124>> (zadnji pristup 4. 10. 2022)
- Marulić, Marko. *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum*, versio electronica. <<http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/cgi-bin/navigate.pl?croala.95>> (zadnji pristup 1. 10. 2022)
- Marulić, Marko. 2005. *Latinski stihovi* (priredili i preveli Bratislav Lučin i Darko Novaković). Split: Književni krug Split.
- Marulić, Marko. *Quinquaginta parabola*, versio electronica. <<http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/cgi-bin/navigate.pl?croala.125>> (zadnji pristup 28. 9. 2022)